

ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ АПН УКРАЇНИ

ЛЯХОВЕЦЬ Лариса Олексіївна

УДК 159.923: 316.613

**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ
У МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ**

19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2009

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Чернігівському державному педагогічному університеті імені Т.Г. Шевченка

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент

Скок Микола Андрійович,

декан психолого-педагогічного факультету Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка

Офіційні опоненти: член-кореспондент АПН України, доктор психологічних наук, професор

Носенко Елеонора Львівна,

завідувач кафедри загальної та педагогічної психології

Дніпропетровського Національного університету імені Олеся Гончара

кандидат психологічних наук, доцент

Федосова Ганна Леонідівна,

старший науковий співробітник лабораторії організаційної психології Інституту психології імені Г.С.Костюка АПН України

Захист відбудеться “9” грудня 2009 р. о 13.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.457.01 в Інституті соціальної та політичної психології АПН України за адресою: 04070, м. Київ, вул. Андріївська, 15.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту соціальної та політичної психології АПН України за адресою: 04070, м. Київ, вул. Андріївська, 15.

Автореферат розісланий “6 ” листопада 2009 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник

І.В.Жадан

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність проблеми. В умовах трансформації сучасної соціально-економічної, суспільно-політичної, освітньої системи України у напрямі їхньої гуманізації та гуманітаризації, розробки та впровадження нових інформаційних та психолого-педагогічних технологій навчання, у тому числі й у галузі підготовки майбутніх суб'єктів професійної психологічної діяльності, набуває актуальності проблема наукового забезпечення зазначеного процесу.

Досконале володіння майбутніми психологами своєю професійною діяльністю постає запорукою продуктивного вирішення фахових завдань, пов'язаних переважно із здатністю правильно розуміти власну поведінку та поведінку інших людей, з адекватним відображенням партнерів по спілкуванню й діяльності, з умінням налагоджувати взаємодію у групі та формувати команду. Зазначені вище уміння й навички (науковий статус яких визначається поняттям “соціальний інтелект” – далі СІ), необхідні, насамперед, для ефективної міжособистісної взаємодії та успішної соціальної адаптації представникам комунікативних професій. У цьому зв'язку виняткового значення набуває вивчення процесу формування соціального інтелекту на етапі підготовки практичного психолога у вищій школі.

Вивчення проблеми формування особистості майбутнього психолога репрезентовано у психологічній літературі широким колом дослідників, зокрема: М.Аміновим, О.Бодальовим, О.Власовою, Дж.Гілфордом, В.Куніциною, Л.Лепіховою, О.Михайловою (Альошиною), В.Панком, Н.Пов'якель, О.Санніковою, Р.Стернбергом, Н.Чепелевою та ін. Саме їх роботи розкривають окремі аспекти питання про взаємозв'язок СІ з особистісними рисами фахівця та дозволяють виявити значення і роль СІ у професійній діяльності та особистісному розвитку психолога.

Поряд з тим, СІ як психологічна характеристика особистості становить основну складову її професійно-важливих якостей, які в роботах багатьох дослідників (Ж.Вірна, О.Власова, Н.Коврига, Е.Носенко, В.Панок, Н.Пов'якель, Н.Пророк, Н.Романова, С.Руденко, Н.Чепелева та ін.) представлені у вигляді списків та теоретичних моделей особи фахівця. Поряд з тим місце СІ у системі професійно-важливих якостей спеціаліста комунікативних професій визначене не досить чітко і представлене, здебільшого, опосередковано: через комунікативну компетентність, соціально-психологічну компетентність, соціальну сміливість, ефективність взаємодії, психологічну проникливість, вербальну/ невербальну чутливість, соціальне мислення.

Таким чином, актуальність проблеми, наявність практичного запиту, недостатній рівень її наукової розробки визначили вибір теми нашого дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах наукової програми "Вивчення соціально-психологічних особливостей молоді" кафедри загальної та вікової психології Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Тему узгоджено Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні від 28.10.2008 р. (протокол № 8).

Мета роботи полягає в теоретичному й емпіричному дослідженні змісту структурних компонентів соціального інтелекту майбутніх психологів та в розробці психологічних засобів формування соціального інтелекту в умовах вищого навчального закладу.

Відповідно до мети були визначені наступні **завдання дослідження**:

1. Здійснити аналіз сучасних вітчизняних та зарубіжних підходів до проблеми соціального інтелекту, визначити його зміст і структуру, обґрунтувати теоретичні засади емпіричного дослідження.
2. Розробити дослідницьку програму, підібрати й апробувати психодіагностичний інструментарій, спрямований на вивчення ступеню сформованості структурних компонентів соціального інтелекту у студентів різних курсів.
3. Виявити зв'язок між індивідуально-психологічними характеристиками та обумовленими ними формами вияву соціального інтелекту у студентів та психологів-практиків.
4. З'ясувати внутрішні та зовнішні психологічні умови формування соціального інтелекту.
5. Розробити та експериментально перевірити програму соціально-психологічної підготовки майбутніх психологів, орієнтовану на стимулювання розвитку соціального інтелекту.

Об'єкт дослідження – соціальний інтелект як соціально-психологічний феномен.

Предмет дослідження – особливості формування когнітивного, емоційного і комунікативно-організаційного компонентів соціального інтелекту у студентів-психологів.

Методи дослідження. Для реалізації поставленої мети і вирішення поставлених задач у ході дисертаційного дослідження були використані наступні методи.

1. Методи теоретичного дослідження (аналіз, абстрагування, систематизація) застосовувалися для узагальнення теоретико-методологічних засад дослідження, визначення авторської позиції щодо феномену соціального інтелекту та процесу його формування.

2. Організаційні методи (порівняльний, поперечних зрізів) та інтерпретаційні методи забезпечували зіставлення різних вибірок досліджуваних, вивчення динаміки показників рівня сформованості компонентів соціального інтелекту, інтерпретацію матеріалів дослідження.

3. Психодіагностичні методи – методика “Дослідження соціального інтелекту” Дж. Гілфорда та М. Саллівена; особистісний опитувальник Р.Б. Кеттела (16 FPO-187-A); опитувальник “Діагностика спрямованості особистості практичного психолога” Т. Данилової; “Індивідуально-типологічний опитувальник” Л. Собчик; опитувальник “Індивідуальні стилі мислення” О. Алексєєва та Л. Громової; “Методика кольорових виборів – МКВ” (модифікація Л. Собчик), які впроваджувались для вивчення ступеню сформованості компонентів СІ; особливостей прояву СІ в осіб з різним рівнем його розвитку; комунікативних та емоційних показників сформованості СІ).

4. Експериментальні методи: формувальний експеримент (спрямований на розвиток соціального інтелекту).

5. Методи математичної обробки даних та графічна презентація результатів із використанням комп'ютерного пакету статистичних програм SPSS (версія 11.0). Методи математичної статистики (основні – частотний та дисперсійний аналіз; допоміжні – кореляційний аналіз, факторний аналіз, порівняння даних за t-критерієм Ст'юдента для залежних і незалежних вибірок) застосовувалися для систематизації та групування ознак вищезазначених досліджуваних об'єктів, встановлення зв'язку між експериментальними змінними.

Організація і експериментальна база дослідження: емпіричне дослідження було проведено протягом 2005-2007 років на базі Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Дослідженням було охоплено 263 студенти-майбутні психологи 1-4-го курсів навчання віком від 17 до 22 років, що склали окремі вибірки дослідження, сформовані за курсом навчання, а також 100 практичних психологів, які працюють у дитячих дошкільних закладах, загальноосвітніх школах, вищих навчальних закладах м. Чернігова.

Наукова новизна отриманих результатів дослідження полягає в наступному:

- 1) уточнено психологічну сутність соціального інтелекту представників комунікативних професій, зокрема, обґрунтовано, що соціальний інтелект представників комунікативних професій – це спеціальна здібність, яка полягає в розумінні самого себе, інших людей, їхніх взаємин, а також у прогнозуванні перебігу міжособистісних подій на основі індивідуальних мисленневих процесів, афективного реагування на особистісний і соціально-психологічний контекст ситуації взаємодії та соціального досвіду;
- 2) уточнено уявлення про структуру соціального інтелекту представників комунікативних професій, яка складається з когнітивного, емоційного та комунікативно-організаційного компонентів, що забезпечують у своїй сукупності адекватний аналіз та прогнозування розвитку ситуації соціальної взаємодії;
- 3) доведено, що комунікативні (товариськість, довірливість, експресивність) та емоційні (емоційна стабільність, впевненість у собі, емотивність) риси особистості стимулюють розвиток соціального інтелекту студентів-психологів;
- 4) встановлено, що зовнішніми умовами формування соціального інтелекту в процесі професійного навчання є: активне соціально-психологічне (групове) навчання; міжособистісне пізнання; цілеспрямоване стимулювання кожного компоненту соціального інтелекту.

Практичне значення роботи полягає у: 1) розробці та апробації тренінгу, спрямованого на формування СІ студентів-психологів; 2) тренінг формування СІ може бути рекомендований до застосування у процесі навчально-професійної підготовки студентів-психологів на етапі навчання у вищій школі; 3) отримані результати дослідження можуть бути використані у підготовці лекційних та практичних занять з наступних дисциплін: “Загальна психологія”, “Педагогічна психологія”, “Соціальна психологія” та ін.

Результати дослідження використовувались при викладанні навчального курсу “Розвиток соціального інтелекту” для бакалаврів (спеціальність “Психологія”) у Чернігівському державному педагогічному університеті імені Т.Г. Шевченка.

Апробація результатів. Основні положення дисертації дістали відображення в публікаціях автора, обговорювалися на засіданнях кафедри загальної та вікової

психології психолого-педагогічного факультету Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка.

Результати дисертаційної роботи презентувалися автором на всеукраїнських та міжнародних наукових, науково-практичних та науково-методичних конференціях: “Психологія – освіті і вихованню” (Чернігів, 2004); “Психологічні засади здорового способу життя студентської молоді” (Чернігів, 2005); “Актуальні проблеми соціалізації особистості в сучасних умовах” (Чернігів, 2006); “Проблеми становлення фахівця-психолога у процесі вузівського навчання” (Ніжин, 2006); “Актуальні проблеми соціальної роботи в Україні (соціально-правовий, педагогічний та психологічний аспекти)” (Чернігів, 2007); “Теоретико-методологические проблемы исследования психологии личности: опыт прошлого – взгляд в будущее” (Одесса, 2007), “Актуальні проблеми соціальної роботи в Україні (соціально-правовий, педагогічний та психологічний аспекти)” (Чернігів, 2007); “Теоретико-методологические проблемы исследования психологии личности: опыт прошлого – взгляд в будущее” (Одесса, 2007), VII Всеукраїнській науково-практичній конференції “Актуальні проблеми практичної психології” (Херсон, 2007); I Міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених/ науковців України та Росії “Психологія без кордону” (Харків, 2007); Міжнародній науково-практичній конференції “Проблеми духовності в психології розвитку особистості” (Ніжин, 2008); Міжнародній науковій конференції “Соціально-психологічні трансформації особистості та суспільства на сучасному етапі” (Чернігів, 2008); Міжнародній науково-практичній конференції: “Соціалізація особистості і суспільні трансформації: механізми взаємовпливу та вияви” (Чернівці, 2009).

Публікації. Основні теоретичні положення дисертації, результати дослідження, його висновки опубліковано в 10 статтях, 6 з яких — у фахових виданнях, включених до списку ВАК України, 1 тезах доповідей на наукових конференціях.

Структура дисертації: дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (262 найменування) та додатків. Загальний обсяг дисертації 285, обсяг основної частини – 197 сторінок. Робота містить 23 таблиці, 3 рисунки, 15 додатків, які займають 75 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми дослідження, його об'єкт, предмет, визначено мету та завдання. Обґрунтовано наукову новизну, теоретичне і практичне значення роботи. Подано відомості про апробацію результатів дослідження та публікації за темою дисертації.

У **першому розділі** “Феномен соціального інтелекту в структурі професійно-важливих якостей представників комунікативних професій” проаналізовані основні підходи до розуміння СІ, його змісту, структурних компонентів, умов формування. Розкрито місце і роль СІ в системі професійно-важливих якостей представників комунікативних професій.

Теоретичний аналіз та узагальнення положень робіт Г.Айзенка, Г.Олпорта, Е.Торндайка, Дж.Гілфорда, Ю.Ємельянова, Н.Каліної, В.Куніциної, Е.Носенко,

С.Руденко та ін. вчених, дозволяє розкрити загальні засади та зміст психологічного феномену соціального інтелекту, а також описати його співвідношення з різними психічними та особистісними характеристиками.

На сучасному етапі розвитку психологічної науки вивчаються наступні аспекти СІ.

СІ як особлива здатність відмінна від відомих видів інтелекту (вербального, просторового, математичного та ін.), але така, що корелює з ними; це вид пізнання, який відрізняється специфікою свого об'єкта (Дж. Гілфорд, Д. Кітінг, Н. Кентор, Р. Стернберг, В. Штерн, М.Форд, М.Тісак, Н.Кудрявцева, Д.Ушаков).

СІ як один з аспектів емоційного інтелекту (Г.Гарднер, Н.Коврига, Е.Носенко, Е.Торндайк).

СІ як компетентність у сфері соціального пізнання (Р.Стернберг); як аспект соціально-психологічної компетентності (Л.Лепіхова, А.Мудрик); як прояв комунікативної компетентності (М.Амінов, М.Бобнева, Ю.Ємельянов, О.Капустіна, О.Михайлова та ін.).

СІ – це не стільки здібності, скільки комплекс знань, умінь й навичок, набутих протягом життя (Г.Айзенк, Г.Геранюшкіна, М.Кубишкіна, Г.Олпорт, Р.Селман, М.Холодна).

Новим аспектом у вивченні СІ є виокремлення його комунікативно-особистісного потенціалу (В. Куніцина, О.Лобанов, О.Подунова, О.Феоктистов), котрий розуміють як комплекс властивостей, що полегшують чи утруднюють процес спілкування.

Функціонування СІ визначають: соціальна перцепція, соціальне мислення, соціальна уява, соціальні уявлення (К. Абульханова-Славська, О. Бодальов, В. Лабунська, Д. Майєрс).

Аналіз теоретичних та експериментальних досліджень показав, що у психологічній науці СІ – це поняття, котре досі не має однозначного тлумачення. Водночас у визначеннях цього явища можна знайти ряд спільних моментів: 1) СІ тлумачиться як здібність, отже він пов'язаний з певною діяльністю та виступає особистісним утворенням; 2) предметом цих здібностей виступає встановлення послідовності між подіями, в яких діючими особами є людина та її соціальне оточення; 3) в якому б контексті не змальовувався СІ, він описується як складне структурне утворення, що включає ряд здібностей.

У нашій роботі СІ розглядається як гетерогенна здібність, яка полягає в розумінні самого себе, інших людей, їхніх взаємин, а також у прогнозуванні перебігу міжособистісних подій на основі індивідуальних мисленневих процесів, афективного реагування на особистісний і соціально-психологічний контекст ситуацій взаємодії та соціального досвіду.

Спираючись на наведені вище дослідження, можна обґрунтувати структуру СІ представників комунікативних професій, яка складається з трьох компонентів: когнітивного, емоційного, комунікативно-організаційного.

Особливого інтересу набуває з'ясування ролі СІ в професійній діяльності майбутнього психолога. Дослідження соціально-психологічних та фахових вимог до майбутнього спеціаліста комунікативних професій детально представлені в роботах К. Абульханової-Славської, Г. Берулави, О. Бондаренка, М. Варбан, Ж. Вірної, Ф. Зеєра, Н. Коломінського, Н. Каліної, А. Маркової, С. Максименка, В. Панка.

Увага вчених до проблеми СІ в контексті підготовки майбутнього психолога у ВНЗ пояснюється рядом невирішених проблем, зокрема: 1) відсутністю загальноприйнятого уявлення про місце СІ у системі професійно-важливих якостей, оскільки в більшості переліків він представлений імпліцитно; 2) відсутністю ефективних засобів гармонійного розвитку особистості психолога, які б поєднували високий рівень академічної підготовки і надбання практичних навичок СІ; 3) недостатньою обґрунтованістю зовнішніх і внутрішніх умов та факторів становлення СІ тощо.

Таким чином, на сучасному етапі вивчення особистості психолога недостатньо розкритими залишаються проблеми концептуалізації, феноменології та онтології соціального інтелекту; майже відсутні дослідження, присвячені виявленню взаємозв'язку індивідуальних характеристик фахівця та успішності його діяльності; наявні роботи про роль загального інтелекту в структурі професійно-важливих якостей фахівців професій типу “людина – людина”, в той час як інші види інтелекту, зокрема й соціальний, залишаються за межами наукового пошуку.

У другому розділі дисертації “Емпіричне дослідження особливостей формування соціального інтелекту у студентів-психологів” описано мету, завдання, обґрунтовано комплекс застосованих методів і діагностичних методик, наведено та інтерпретовано результати дослідження. Проаналізовано ступінь сформованості СІ у студентів. Визначено зв'язки між індивідуально-психологічними характеристиками студентів і психологів-практиків та обумовленими ними формами вияву СІ.

Комплексне емпіричне дослідження здійснювалось протягом 2005-2007 рр., відбувалося в три етапи і охоплювало 363 особи – 31 (8,54%) чоловік і 332 (91,46%) жінки: у тому числі 263 студенти 1-4-х курсів (21 юнак і 242 дівчини) та 100 психологів-практиків (10 чоловіків та 90 жінок).

На *першому етапі* вивчався рівень сформованості основних структурних компонентів СІ у студентів, вибірка складала 263 студенти 1-4-го курсів спеціальності “Психологія. Соціальна психологія”. В якості дослідницького інструментарію було використано методику “Дослідження соціального інтелекту” Дж.Гілфорда та М. Саллівена (ступінь сформованості когнітивного компоненту СІ) та особистісний опитувальник Р.Б. Кеттела, 16 FPQ-187-A (ступінь сформованості емоційного та комунікативно-організаційного компонентів СІ).

Аналізуючи показники рівня розвитку кожного з компонентів у структурі СІ, можна зазначити ряд тенденцій: 1) когнітивний компонент є найбільш розвиненим у студентів 2-го курсу (середньостатистичне значення – 31,64 балів), найменш розвиненим у студентів 1-го (відповідно – 30,57) і 3-го (30,88) курсів; 2) емоційний компонент найбільш розвинений у студентів 4-го курсу (24,98), найменш розвинений – у студентів 2-го курсу (23,18); 3) комунікативно-організаційний компонент найбільш розвинений у студентів 4-го курсу (51,19), найменше розвинений у студентів 2-го курсу (46,17).

На *другому етапі* дослідження вивчалися зв'язки між індивідуально-психологічними характеристиками та обумовленими ними формами вияву СІ. Вибірка складала 363 особи, з яких 263 – студенти 1-4-го курсів, 100 осіб – психологи-практики. В якості дослідницького інструментарію було використано методику “Дослідження соціального інтелекту” Дж. Гілфорда та М. Саллівена; особистісний

опитувальник Р.Б. Кеттела (16 FPQ-187-A); опитувальник “Діагностика спрямованості особистості практичного психолога” Т. Данилової; “Індивідуально-типологічний опитувальник” Л. Собчик; опитувальник “Індивідуальні стилі мислення” О. Алексєєва та Л. Громової; “Методика кольорових виборів – МКВ” (модифікація Л. Собчик).

Всі досліджувані були розподілені на 3 групи за ступенем сформованості СІ (таблиця 1).

Таблиця 1

Розподіл досліджуваних за рівнем сформованості соціального інтелекту

Групи досліджуваних	Рівень сформованості соціального інтелекту (у %)		
	низький	середній	високий
студенти	21,3	70,3	8,4
психологи-практики	17	41	42

Дані таблиці 1 свідчать про те, що серед студентів переважають особи із середнім та низьким СІ, а серед психологів-практиків – особи із середнім та високим СІ. Оскільки однією з професійно-важливих якостей психологів-практиків є СІ, то вони виступали еталонною групою за даним показником.

Студенти та психологи-практики з високим рівнем СІ вміють передбачати наслідки поведінки, прогнозувати вчинки оточуючих, правильно оцінювати наміри людей за їх невербальними проявами, розуміють мовну експресію відповідно до контексту повідомлення, розпізнають структуру міжособистісної ситуації в динаміці.

Студенти та психологи-практики з середнім рівнем СІ не завжди точно розуміють вербальну й невербальну експресію, мають труднощі з прогнозами щодо поведінки інших та динаміки ситуації міжособистісної взаємодії.

Студенти та психологи-практики з низьким рівнем СІ повільно встановлюють нові соціальні зв'язки, погано розрізняють зміст невербальних реакцій та смисл вербальних повідомлень.

За результатами кореляційного аналізу було виокремлено 45 індивідуально-психологічних характеристик, пов'язаних з показником СІ у студентів та психологів.

У студентів з високим СІ ці характеристик увійшли до таких факторів: “Емоційна витривалість у спілкуванні”, “Чутливість до невербальних реакцій”, “Соціальна рефлексія”, “Прогнозування розвитку соціальних ситуацій”; у студентів з низьким СІ – до таких: “Агресивний стиль міжособистісної взаємодії”, “Формалізм у роботі з інформацією”, “Труднощі прогнозування поведінки оточуючих”, “Недовірливе ставлення до інших”, “Особливості комунікативної активності”.

У психологів-практиків з високим СІ зазначені індикатори склали наступні фактори: “Відповідальність за прийняті рішення”, “Відкритість новому досвіду”, “Чутливість до невербальної експресії”, “Комунікативна активність”, “Афективна саморегуляція”; у психологів з низьким СІ – такі: “Егоцентричне спрямування особистості”, “Комунікативна неефективність”, “Емоційна нестабільність”, “Упереджене ставлення до інших”. Отже, індивідуально-психологічні характеристики (переважно комунікативні та емоційні) пов'язані з особливостями вияву СІ досліджуваних.

На *третьому етапі* дослідження були виявлені внутрішні та зовнішні умови, які впливають на формування СІ у студентів-психологів. Вибірка склала 263 особи. В якості методів обробки отриманих даних було використано дисперсійний аналіз.

Серед зовнішніх (соціально-демографічних) чинників на рівні тенденції був виявлений зв'язок між індикаторами: курс, рівень СІ та урбаністичний фактор. З'ясовано, що не міські студенти протягом навчання на початкових курсах мають нижчий рівень СІ, ніж їхні міські колеги; на старших курсах ця різниця згладжується.

Серед внутрішніх чинників, які стимулюють розвиток СІ студентів, було виявлено наступні статистично значущі зв'язки:

– між комунікативними показниками:

1) низький показник домінантності у спілкуванні (шкала Е, опитувальник Р.Б. Р.Б.Кеттела) пов'язаний з високим показником рівня розвитку СІ (достовірність на рівні $p \leq 0,05$);

2) низький показник експресивності поведінки у процесі комунікації (шкала F, опитувальник Р.Б.Кеттела) пов'язаний з низьким показником рівня розвитку СІ (достовірність на рівні $p \leq 0,01$);

– між емоційними показниками:

3) низький показник емоційної стабільності (шкала С, опитувальник Р.Б.Кеттела) пов'язаний з показником низького рівня розвитку СІ (достовірність на рівні $p \leq 0,05$);

4) низький показник впевненості в собі (шкала О, опитувальник Р.Б.Кеттела) пов'язаний з показником високого рівня розвитку СІ (достовірність на рівні $p \leq 0,01$);

Цікавими, на нашу думку, є результати аналізу показників стилю мислення і спрямованості особистості майбутніх психологів, які теж входять до переліку індивідуально-психологічних особливостей, які стимулюють розвиток СІ студентів:

1) існує зв'язок між показниками віку, рівня СІ та стилю обробки інформації (методика “Стилі мислення”): студенти з високим рівнем розвитку СІ на старших курсах надають перевагу синтетичному стилю обробки інформації;

2) не знайшло емпіричного підтвердження припущення про те, що студенти з високим та низьким СІ мають відмінності за типом особистісної спрямованості та індивідуальним стилем мислення.

Виявлені закономірності дають змогу підтвердити припущення про те, що комунікативні та емоційні індивідуально-психологічні характеристики стимулюють розвиток соціального інтелекту майбутніх психологів.

У **третьому розділі** “Формування соціального інтелекту у студентів-психологів” наведено загальну стратегію формування експерименту, визначено завдання і принципи його проведення, вміщено характеристики програми соціально-психологічної підготовки майбутніх психологів, спрямованої на надання основ соціально-психологічних знань про феномен соціального інтелекту та формування навичок ефективної соціальної взаємодії. У розділі наведено зміст програми тренінгу “Розвиток соціального інтелекту”, шести міні-лекцій, інтегрованих до його складу, а також результати експериментальної апробації програми та їх аналіз.

Формувальний експеримент було проведено протягом 2006-2007 рр. на базі Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка.

Програму тренінгу для студентів спеціальності 6.030102 “Психологія” було розроблено відповідно до основних принципів організації та проведення формульованого експерименту (Л. Виготський, П. Гальперін, Г. Костюк, С. Максименко). Метою цього етапу роботи було впровадження тренінгу “Розвиток соціального інтелекту” та визначення його ефективності. Передбачалася організація активної взаємодії у процесі соціально-психологічної підготовки студентів, яка забезпечить їх залучення до активної пізнавальної та практичної діяльності й сприятиме створенню відповідних психологічних умов розвитку соціального інтелекту. Під формуванням СІ ми розуміємо цілеспрямований вплив на когнітивну, емоційну, комунікативно-організаційну сфери, які є основними структурними елементами СІ. Метою впливу є досягнення гармонійного сполучення цих компонентів, засвоєння соціально-рольової поведінки, збагачення емоційно-особистісного досвіду спілкування.

Незалежною змінною формульованого експерименту виступав власне процес впровадження тренінгу розвитку СІ та сукупність методик і процедур, об'єднаних в його межах; залежною – показники розвитку структурних компонент СІ.

Для реєстрації результатів використовувалась методика “Дослідження СІ” Дж. Гілфорда та М. Саллівена (адаптація О. Михайлової (Альошиної)) та особистісний опитувальник Р.Б.Кеттела. В експерименті брали участь 75 студентів III курсу психолого-педагогічного факультету, спеціальність “Психологія. Соціальна психологія”: експериментальну групу складало 40 осіб; контрольну групу – 35 осіб. План формульованого експерименту включав попереднє та підсумкове тестування членів обох груп, а також проведення тренінгу в експериментальній групі.

Тренінгова програма включає три основні блоки: “Розуміння логіки взаємодії”, “Розуміння та інтерпретація емоцій”, “Комунікативна відкритість у процесі взаємодії”. Кожен блок містить: вступну частину; теоретичну частину (у вигляді інформаційних листів); практичну частину (активні методи навчання: рольові ігри, командна робота, групові дискусії, індивідуальна робота із завданнями, психогімнастика, психодіагностичні та корекційні вправи); заключну частину (підбиття підсумків, узагальнення та аналіз розглянутого матеріалу). Загальна тривалість тренінгу – 36 годин, частота проведення – 2 год. на тиждень протягом семестру.

Результати змін, які відбулись у показниках когнітивної складової СІ студентів, наведені у таблиці 2.

Таблиця 2

Динаміка показників когнітивної складової СІ в ході проведення тренінгу у студентів експериментальної та контрольної груп

Назва субтесту	Експериментальна група			Контрольна група		
	Показник за субтестами (M±σ)		Достовірність різниці за t-критерієм Ст'юдента	Показник за субтестами (M±σ)		Достовірність різниці за t-критерієм Ст'юдента
	До експерименту	Після експерименту		До експерименту	Після експерименту	
Субтест 1	9,83±2,509	11,46±2,014	-4,312**	8,63±2,315	8,66±2,300	-1,000
Субтест 2	7,83±1,745	8,71±1,806	-3,114**	7,14±2,580	7,00±2,425	1,966
Субтест 3	8,00±2,345	9,22±1,754	-4,250**	7,09±2,381	7,86±2,353	-9,309*

Субтест 4	5,24±1,734	7,00±1,746	-5,009**	5,43±2,367	5,49±2,241	-1,000
Композит. оцінка	30,88±5,080	36,32±5,184	-9,460**	28,29±6,28 5	29,06±6,11 6	-7,069*

* – вірогідність на рівні $p \leq 0,05$;

** – вірогідність на рівні $p \leq 0,01$.

Було встановлено статистично значущу різницю ($p \leq 0,01$) між рівнем СІ студентів експериментальної групи до початку та після закінчення експерименту. Як видно з таблиці 2, спостерігається позитивна динаміка у здатності майбутніх психологів до передбачення наслідків поведінки (Субтест 1; $p \leq 0,01$), до розуміння невербальної поведінки (Субтест 2; $p \leq 0,01$), до декодування вербальних сигналів (Субтест 3; $p \leq 0,01$), до інтерпретації поведінки у динамічних ситуаціях (Субтест 4; $p \leq 0,01$).

Водночас, статистично значущих відмінностей у рівні розвитку когнітивної складової СІ у студентів контрольної групи не відбулось. Виняток становив субтест 3 ($p \leq 0,05$) – розуміння змісту вербальних повідомлень, що, за нашим припущенням, є закономірним наслідком надбання соціально-психологічного досвіду в процесі безпосередньої практичної взаємодії цих студентів у соціальних групах.

Результати експериментального впливу на емоційний компонент СІ студентів-психологів наведені у таблиці 3. З метою реєстрації даних використовувався опитувальник Р.Б.Кеттела “16 FPO-187-A” (шкали С, І, О, Q4, якими представлено емоційний блок).

Таблиця 3

Динаміка показників емоційної складової СІ в ході проведення тренінгу у студентів експериментальної та контрольної груп

Назва шкали	Експериментальна група			Контрольна група		
	Показник за шкалами ($M \pm \sigma$)		Достов-сть різниці за t-критер. Ст'юдента	Показник за шкалами ($M \pm \sigma$)		Достов-сть різниці за t-критер. Ст'юдента
	До експерименту	Після експерименту		До експерименту	Після експерименту	
Шкала С	6,05±1,694	7,27±1,396	-9,316**	5,49±1,442	5,63±1,285	-0,378
Шкала І	7,10±1,945	7,83±1,258	-4,318**	6,63±2,102	6,66±1,893	-0,373
Шкала О	6,70±2,041	5,78±1,459	6,586**	6,20±1,812	6,31±1,530	-1,000
Шкала Q4	5,58±1,517	5,55±1,413	0,240	5,57±1,883	6,03±1,361	0,037*

* – вірогідність на рівні $p \leq 0,05$;

** – вірогідність на рівні $p \leq 0,01$.

Було встановлено статистично значущу різницю ($p \leq 0,01$) за показниками емоційної стабільності (шкала С); емоційної чутливості до власних станів та станів оточуючих (шкала І); впевненості в собі (шкала О) у студентів експериментальної групи до і після формуючого експерименту. У студентів контрольної групи зафіксовані зміни за шкалою Q4 (напруженість – розслабленість; $p \leq 0,05$), ці досліджувані почуваються у спілкуванні більш скуто, невпевнено, процес комунікативної взаємодії виступає джерелом фрустрації.

Результати експериментального впливу на комунікативно-організаційний компонент СІ студентів-психологів наведені у таблиці 4. Реєстрація даних

відбувалася за допомогою опитувальника Р.Б.Кеттела “16 FPQ-187-A” (шкали А, Е, F, G, Н, L, N, Q₂, якими представлено комунікативний блок).

Таблиця 4

Динаміка показників комунікативно-організаційної складової СІ в ході проведення тренінгу у студентів експериментальної та контрольної груп

Назва шкали	Експериментальна група			Контрольна група		
	Показник за шкалами (M±σ)		Достов-сть різниці за t-критер. Ст'юдента	Показник за шкалами (M±σ)		Достов-сть різниці за t-критер. Ст'юдента
	До експерименту	Після експерименту		До експерименту	Після експерименту	
Шкала А	7,20±1,652	7,35±1,252	-1,098	6,23±1,682	6,69±1,301	-2,308*
Шкала Е	7,10±2,274	6,08±1,639	7,795**	6,69±1,430	6,63±10190	0,572
Шкала F	5,98±1,732	5,83±1,534	1,964	5,03±1,948	4,97±1,618	0,572
Шкала G	5,80±2,584	5,90±1,945	-0,813	5,49±1,772	5,46±1,421	0,255
Шкала Н	6,73±1,601	7,58±1,298	-4,295**	6,31±1,641	6,34±1,392	-0,298
Шкала L	8,38±1,596	8,18±1,483	1,599	7,46±1,738	7,49±1,483	-0,255
Шкала N	5,65±1,955	6,75±1,391	-7,282**	5,94±1,474	5,97±1,424	-0,298
Шкала Q ₂	4,40±1,959	5,50±1,432	-9,348**	5,57±1,883	5,34±1,371	0,549

* – вірогідність на рівні $p \leq 0,05$;

** – вірогідність на рівні $p \leq 0,01$

Аналіз даних таблиці 4, дозволяє дійти такого висновку: у студентів експериментальної групи виявлені відмінності на статистично достовірному рівні за такими параметрами: зменшилась домінантність у комунікативній поведінці (шкала Е, $p \leq 0,01$); збільшилась соціальна сміливість у налагодженні контактів (шкала Н, $p \leq 0,01$); зріс рівень дипломатичності у соціальній взаємодії (шкала N, $p \leq 0,01$); підвищився рівень самостійності у прийнятті рішень (шкала Q₂, $p \leq 0,01$). Майже не зазнала змін поведінка у ситуації соціальної взаємодії у досліджуваних контрольної групи. Статистично значущу різницю у студентів цієї групи знайдено лише за одним показником – підвищився рівень товарищкості (шкала А, $p \leq 0,05$), що можна пояснити впливом об'єктивних причин.

Порівняння результатів експериментальної групи з аналогічними результатами контрольної групи засвідчило ефективність проведеного тренінгу. Отже, результати формувального експерименту підтвердили практичну доцільність розробленої та апробованої у дисертації програми розвитку СІ.

ВИСНОВКИ

1. СІ представника комунікативних професій (майбутнього психолога) – це спеціальна гетерогенна здібність, яка полягає в розумінні самого себе, інших людей, їхніх взаємин, а також у прогнозуванні перебігу міжособистісних подій на основі індивідуальних мисленневих процесів, афективного реагування на особистісний і соціально-психологічний контекст ситуацій взаємодії та соціального досвіду. СІ виступає одною з професійно-важливих якостей практичного психолога. Характеристики СІ присутні імпліцитно у переважній більшості переліків професійних якостей.

2. СІ є складним психологічним феноменом, який включає такі структурні компоненти: когнітивний, емоційний, комунікативно-регулятивний. Найбільш розвиненим когнітивний компонент соціального інтелекту виявився у студентів 2-го курсу; емоційний та когнітивно-організаційний – у студентів 4-го курсу. Найнижчі показники сформованості зазначених компонентів спостерігаються у студентів 3-го курсу, що й зумовлює застосування програми стимулювання розвитку складових СІ у групі студентів 3-го року навчання.

3. За результатами констатувального дослідження було виявлено, що серед студентів переважають особи з середнім та низьким рівнем розвитку СІ, а серед психологів-практиків – особи з середнім та високим рівнем СІ.

4. У результаті емпіричного дослідження виявлено, що психологічними особливостями студентів з високим рівнем СІ є: емоційна стабільність, гнучкість комунікативної поведінки, емоційна залежність від групи (емотивність), екзистенційна спрямованість особистості, приязність у стосунках, соціальна сміливість; студентів з низьким рівнем СІ – ригідність, нечутливість до партнерів по взаємодії (сензитивність), егоцентрична спрямованість, низький самоконтроль поведінки, підозрілість; студентів з середнім рівнем – нездатність отримати максимум інформації про людську поведінку, зрозуміти мову невербального спілкування, висловити точні судження про людей, успішно прогнозувати їх реакції у визначених заздалегідь обставинах, проявляти далекоглядність у взаєминах, підкорення авторитетам, уникнення ролі лідера, відсутність амбіційності.

5. Виявлено, що зазначені індивідуально-психологічні характеристики та обумовлені ними особливості вияву СІ в різних поєднаннях присутні у досліджуваних психологів-практиків.

Психологи з високим СІ чутливі до характеру соціальних взаємин, здатні успішно застосовувати широкий спектр соціальних ролей, вирізняються високим рівнем контролю власної поведінки, емоційною саморегуляцією, точністю розрізнення експресивної поведінки. В обробці соціальної інформації застосовують аналітичний стиль мислення. Демонструють егоцентричну спрямованість особистості: висока вимогливість до себе та оточуючих зумовлюється складним об'єктом праці практичного психолога та високим рівнем відповідальності за її результати.

Практичні психологи з середнім рівнем СІ не завжди точно орієнтуються в результатах поведінки інших, у розрізненні невербальної експресії, у розпізнаванні різних смислів вербальних повідомлень та в аналізі динаміки ситуацій міжособистісної взаємодії, що певним чином ускладнює взаємини з оточуючими, ці фахівці – інтелектуально негнучкі, недовірливі, нечутливі до протиріч і схильні жорстко дотримуватись норм, які й перешкоджають ефективним стосункам.

Практичні психологи з низьким рівнем СІ у комунікативній діяльності тривожні, особливо у випадках загрози їхньому професійному статусу. Схильні застосовувати агресивно-підозрілий стиль міжособистісної взаємодії, емоційно нестабільні, індивідуалістично спрямовані (поєднують гуманістичний та егоцентричний стилі з явною перевагою другого з них).

6. Важливими індивідуально-психологічними особливостями, які стимулюють розвиток СІ, виступають: комунікативні (товариськість, довірливість, експресивність) та емоційні (емоційна стабільність, впевненість у собі, емотивність) риси особистості представників комунікативних професій.

7. Одним із ефективних шляхів підвищення рівня розвитку СІ спеціалістів виступає розробка і впровадження у психолого-педагогічну практику спеціальних освітньо-розвивальних програм. Їхня доцільність підтверджується результатами апробації тренінгу “Розвитку соціального інтелекту”. Отримані дані показали, що у досліджуваних достовірно підвищились показники як композитної (загальної) оцінки СІ, так і окремих його індикаторів: здатність до адекватного прогнозування перебігу ситуації соціальної взаємодії та здатність виявляти причини й наслідки ситуації залежно від її контексту.

Розв’язання розглянутої проблеми вимагає подальших комплексних досліджень, оскільки вміння легко й продуктивно взаємодіяти з людьми, успішно встановлювати міжособистісні стосунки великою мірою обумовлює соціальну адаптацію та самореалізацію особистості.

Список опублікованих автором праць за темою дисертації:

Статті, вміщені у фахових виданнях, включених до переліку ВАК України:

1. Особистісна складова успішності професійної діяльності практичного психолога // Актуальні проблеми психології. Соціальна психологія. Організаційна психологія. Економічна психологія : [зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / наук. ред. Максименко С.Д., Карамушка Л.М.]. – К.: Міленіум, 2006. – Том I. – Част. 17. – С. 123-127.

2. Тренінг сензитивності як засіб розвитку соціально-інтелектуального потенціалу студентів-психологів // Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія : [зб. наук. праць у 2-х ч. / наук. ред. С.Д.Максименко, М.В.Папуча.]. – Київ-Ніжин : Видавництво НДУ; ДС “Міланік”, 2007. – Том 10. – Вип. 1. – Част. 2. – С. 24-28.

3. Особливості взаємозв'язку рівнів соціального інтелекту та індивідуально-особистісних характеристик студентів-психологів // Наука і освіта. – 2007. – №8-9. – С. 98-103.

4. Розвиток соціального інтелекту майбутніх психологів засобами тренінгу сензитивності // Соціальна психологія. – 2008. – №2 (28). – С. 150-159.

5. Теоретико-методологічні підходи до вивчення феномену соціального інтелекту // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами : [зб. наук. праць Відкритого міжнародного університету розвитку людини “Україна”, Інституту спеціальної педагогіки АПН України, Інституту вищої освіти АПН України / гол. ред. Таланчук П.М та ін.]. – К. : Університет “Україна”, 2008. – №5 (7). – С. 410-418.

6. Чинники формування соціального інтелекту психологів // Актуальні проблеми психології : Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія : [зб. наук. праць у 2-х ч. / наук. ред. С.Д.Максименко, М.В.Папуча.]. – Київ-Ніжин : Видавництво НДУ; ДС “Міланік”, 2008. – Том 10. – Вип. 6. – Част. 2. – С. 31-36.

Статті в інших наукових збірниках та періодичних виданнях:

7. Використання тренінгу сензитивності в роботі психологів та соціальних працівників // Актуальні проблеми соціальної роботи в Україні (соціально-правовий, педагогічний та психологічний аспекти) : зб. матеріалів наук.-практ. семінару, 29 берез. 2007 р. / наук. ред. Н.І.Кривоконь. – Чернігів : КП “Видавництво “Чернігівські обереги”, 2007. – С. 55-62.

8. Проблема взаємозв'язку соціального досвіду та соціального інтелекту особистості // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки : [зб. наук. праць у 2-х т.]. – Чернігів : ЧДПУ, – 2008. – Вип. 59. – Т. 2. – С. 31-35.

9. Проблема діагностики соціального інтелекту в представників комунікативних професій у зарубіжних дослідженнях // Актуальні проблеми практичної психології : [зб. наук. праць у 2-х ч. / відп. ред. Н.І.Тавровецька.]. – Херсон : ПП Вишемирський В.С., 2009. – Част. I. – С. 700-707.

10. Дослідження соціального інтелекту студентів-психологів : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. [“Соціалізація особистості і суспільні трансформації: механізми взаємовпливу та вияви”], (Чернівці, 14-15 трав. 2009 р.) : тези / М-во освіти і науки України, Чернівецький нац. ун-т ім. Ю.Федьковича. – Чернівці : ЧНУ ім. Ю.Федьковича, 2009. – Книга – XXI. – С. 171-172.

АНОТАЦІЇ

Ляховець Л.О. Особливості формування соціального інтелекту у майбутніх психологів. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи. Інститут соціальної та політичної психології АПН України, Київ, 2009.

Дисертаційна робота присвячена вивченню проблеми формування соціального інтелекту у майбутніх психологів.

У роботі представлені результати дослідження особливостей соціального інтелекту у представників комунікативних професій (майбутніх психологів). Виявлено, що когнітивний, емоційний та комунікативно-організаційний компоненти найменш сформовані у студентів третього року навчання. Показано зв'язок між рівнем соціального інтелекту майбутніх фахівців та індивідуально-психологічними характеристиками, що зумовлюють його вияви. Вивчено зовнішні та внутрішні умови формування соціального інтелекту у студентів.

Запропоновано авторський тренінг розвитку соціального інтелекту у студентів-психологів, результати апробації якого свідчать про доцільність його використання з метою підвищення ефективності соціальної взаємодії.

Ключові слова: соціальний інтелект, формування соціального інтелекту, соціальна взаємодія, представники комунікативних професій.

Ляховец Л.А. Особенности формирования социального интеллекта у будущих психологов. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.05 – социальная психология; психология социальной работы. Институт социальной и политической психологии АПН Украины, Киев, 2009.

Диссертация посвящена особенностям формирования социального интеллекта у будущих психологов.

В работе отражены теоретические обоснования, методические основы и результаты эмпирического исследования по данной проблеме.

Теоретико-методологическое изучение проблемы социального интеллекта показало, что социальный интеллект представителей коммуникативных профессий – это специальная способность, заключающаяся в понимании самого себя, окружающих людей, их взаимоотношений, а также в прогнозировании межличностных событий на основании индивидуальных мыслительных процессов, аффективного реагирования на личностный и социально-психологический контекст ситуации взаимодействия и социального опыта. Социальный интеллект – сложный психологический феномен, включающий когнитивный, эмоциональный и коммуникативно-регулятивный компоненты.

Раскрыта сущность социального интеллекта студентов и психологов-практиков, показана его роль и место в структуре профессионально-важных качеств представителей коммуникативных профессий.

Показано, что когнитивный компонент социального интеллекта наименее сформирован у студентов 4-го курса, а эмоциональный и коммуникативно-организационный – у студентов 2-го курса.

В работе представлены результаты исследования уровня сформированности социального интеллекта у студентов и практических психологов: среди студентов преобладают лица со средним и низким уровнем социального интеллекта, среди психологов – лица со средним и высоким уровнем социального интеллекта.

Установлена связь между уровнем сформированности социального интеллекта и индивидуально-психологическими характеристиками личности студентов и психологов-практиков, определяющими особенности проявления социального интеллекта. Высокий уровень социального интеллекта студентов связан с эмоциональной устойчивостью, чувствительностью к невербальным реакциям, социальной рефлексией, способностью прогнозировать развитие ситуаций социального взаимодействия. Низкий уровень социального интеллекта у студентов связан с агрессивным стилем общения, формализмом в работе с информацией, трудностями прогнозирования событий, недоверием к окружающим.

Высокий уровень социального интеллекта у психологов-практиков связан с ответственностью за принятые решения, открытостью новому опыту,

сензитивностью к невербальной экспрессии, коммуникативной активностью. Низкий уровень социального интеллекта у психологов-практиков связан с эгоцентрической направленностью личности, коммуникативной неэффективностью, эмоциональной нестабильностью, предвзятым отношением к окружающим.

Установлено, что важными внутренними психологическими условиями становления социального интеллекта у студентов выступают: коммуникативные (дружелюбие, доверчивость, экспрессивность) и эмоциональные (эмоциональная стабильность, уверенность в себе, эмотивность) характеристики личности. Внешними условиями формирования социального интеллекта выступают: активное социально-психологическое (групповое) обучение; межличностное познание; целенаправленное стимулирование каждого компонента социального интеллекта.

Повышению уровня сформированности социального интеллекта у будущих психологов будет способствовать использование специально разработанного тренинга. Анализ результатов исследования показателей когнитивного, эмоционального и коммуникативно-организационного компонентов социального интеллекта в постэкспериментальный период подтвердил эффективность предложенного тренинга (зафиксировано повышение показателей способности к познанию результатов, классов, преобразований и стилей поведения; повышение эмоциональной чувствительности, социальной смелости, дипломатичности; падение доминантности и несамостоятельности в общении).

Ключевые слова: социальный интеллект, формирование социального интеллекта, социальное взаимодействие, представители коммуникативных профессий.

Liakhovets L.O. The Peculiarities of Developing Social Intelligence of Psychologists to be. – Manuscript.

Dissertation for Candidate degree in Psychological sciences. Specialization 19.00.05 – social psychology; psychology of the social work. – Institute of Social and Political Psychology, Academy of Pedagogical sciences of Ukraine. – Kyiv, 2009.

The dissertation is devoted to the problem of developing social intelligence of psychologists to be.

The research results of social intelligence peculiarities of psychologists to be are substantiated in dissertation. It is proved that cognitive, emotional and communicative-organizing components of the third year students are the least developed. The connection between the level of social intelligence and personal psychological characteristics is defined. Exterior and inner conditions of developing social intelligence are revealed.

Worked out by the author the training for developing social intelligence. The result of its approbation proves the expediency to use it with the purpose of raising the social interaction efficiency.

Key words: social intelligence, developing social intelligence, social interaction, representatives of communicative professions.